

Dette essayet er skrevet for tidsskriftet Humanist og sto på trykk i Humanist nr 3, 2012

Morten Fastvold:

EN ATEISTISK ÅNDELIGHET

Et bokessay om åndelighet uten guder

Religionshistorien har gjort at åndelighet er knyttet til religion og overnaturlige forestillinger. Men den menneskelige ånd er altfor viktig til å overlates til prester, mullaer og spiritister. Derfor tar tre frittenkende ateister tar til orde for at ateister må gjenerobre åndeligheten, og slik kanskje skape en mer salgbar ateisme.

Ateister har en tendens til å sky åndelige anliggender. Noen ateister rygger tilbake bare ordet nevnes. En forklaring på dette kan vi kanskje finne hos Nietzsche, som skriver at åndelighet har en «eim av religiøsitet». Og det er kanskje ikke så rart. Teologer og prester har forvaltet det åndelige i tusener av år, og har fått ikle det en religiøs språkdrakt. Like fullt er det åndelige et livsområde som tilhører oss alle, enten vi er religiøse eller ei.

Så hva er åndelighet for noe? Det lar seg neppe gjøre å gi noen kort og utførlig definisjon av det. Men begrepet åndelighet rommer etiske, eksistensielle og estetiske anliggender, samt det vi kaller dømmekraft og personlig modning. Dette er livsområder som ateister i høyeste grad forholder seg til. For selv om all religiøsitet er åndelig, er det ikke slik at all åndelighet nødvendigvis er religiøs. Og med tre bøker om åndelighet sett med ateistiske briller ser vi kanskje starten på en tendens der de gudløse begynner å snakke mer åpent om åndelighet.

Tre åndelige ateister

Den franske filosofen André Comte-Sponvilles bok *L'esprit de l'athéisme* (engelsk utgave: *The Book of Atheist Spirituality*, Bantam Books, 2009) har jeg tidligere omtalt i artikkelen «På sporet av en humanistisk åndelighet», trykt i Fri tanke nr 2, 2010.

I likhet med mange andre franskmenn fikk Comte-Sponville en katolsk oppdragelse og var troende i unge år. Men så tvilte han seg vekk fra troen og over til ateismen, samtidig som han fattet stadig større interesse for filosofisk materialisme – den metafysiske antakelsen om at alt som finnes, er materie. Ut fra sitt vell av kunnskaper om både vestlig og østlig tenkning formulerer han sitt credo, som er at det viktigste av alt er «... ikke Gud, ikke religion, ikke ateisme, men et åndelig liv». Samt at «... Den menneskelige ånd er altfor viktig til å overlates til prester, mullaer eller spiritister» (*side 134, min oversettelse*).

Det at Comte-Sponville har et materialistisk grunnsyn, gjør hans refleksjoner omkring åndelighet desto mer interessante. De slår nemlig hull på myten om at en materialistisk filosofi ikke kan anerkjenne menneskets ånd og en åndelig side ved tilværelsen. Vel hevder han at bare materie muliggjør det vi kaller ånd og åndelighet, siden dette ikke er noen egen «substans» som eksisterer uavhengig av materien, slik idealistisk filosofi vil ha det til (en

annen metafysisk antakelse!). Ånd er snarere en funksjon, en ferdighet, en handling, som springer ut av materien – nærmere bestemt av den menneskelige hjerne.

Det åndeliges dennesidighet blir dermed det vi må holde fast ved – til forskjell fra de religiøses hang til å gi det åndelige en guddommelig årsak eller forankring. Teologenes ulike forsøk på å guddommeliggjøre det åndelige ved å godtgjøre at dette er gitt oss av en transcendent – det vil si overskridende – vilje eller kraft som ikke er av denne verden, tilbakevises i tur og orden av Comte-Sponville.

I en fersk bok med tittelen *Religion for Atheists* (Hamish Hamilton, 2012) oppfordrer engelskmannen Alain de Botton ateister til fritt å forsyne seg av det som er bra ved religion. Han mener det er mye vi kan lære av religioner på livsområder som sosialt fellesskap, mellommenneskelig godhet, moralsk opplæring, kunst og arkitektur med mer. Derfor må vi studere religioner med et blikk for hva som faktisk er verdifullt ved dem, og ikke bare for hva vi finner ufornuftig og latterlig.

I stedet for å betrakte åndelighet som noe tvers igjennom religiøst, må ateister innse at dette er et fellesmenneskelig, dennesidig livsområde som er blitt kolonisert av de religiøse. Og at tiden nå er inne til å reversere denne koloniseringen. Som de Botton skriver: «Våre sjlelige behov er rede til å befris fra den spesielle klang religioner har gitt dem – selv om det ofte, paradoksalt nok, er studiet av religioner som gir nøkkelen til deres gjenoppdagelse og omformulering» (side 15, min oversettelse).

Dette fordrer at vi klarer å skjelne mellom klinten og hveten – mellom dogmer og forestillinger som ikke kan aksepteres, og livsvisdom og etiske rettleiding religioner har gjort til sine, men som har allmennmenneskelig relevans og ikke trenger noen religiøs begrunnelse.

En tredje frittenkende ateist er amerikaneren Bruce Sheiman, som i boka *An Atheist Defends Religion* (Alpha, 2009) tar et oppgjør med det han kaller militant, religionsfiendtlig ateisme. Spesielt kritiserer han *scientismen* – antakelsen om at man ikke kan forholde seg til annet enn det vitenskapen kan gå god for. Denne holdningen finner han både feilaktig og lite salgbar. Sheiman forsvarer endog religion fordi den etter hans mening neppe lar seg utrydde og har en positiv påvirkning på folks moral og levesett.

Disse tre bøkene er forfriskende lesning for den som føler at mye ikke stemmer i den ateistiske leir. Hvorfor evner vi ikke å få folk flest i tale, selv om vi lever i et av verdens mest sekulariserte land? Hvorfor føler ikke mer enn snaut åtti tusen nordmenn tilhørighet til Human-Etisk Forbund, enda en sekulær, humanistisk livsanskuelse synes å ha blitt vel så mainstream som statskirke-kristeligheten? Og hvorfor har ateister ikke mer å si til folk som orienterer seg mot nyreligiøsitet og alternativ behandling enn at «Ingen liker å bli lurt», slik mottoet for fjorårets HEF-kampanje lød?

En himmel over strevet

Hvor kort vi er kommet ble klart demonstrert sommeren 2010. Da gikk kronprinsparet og utenriksministeren med frue noen mil av pilegrimsleden til Trondheim, for så å ende opp i Nidarosdomen. Denne treenighet av kongelige, politisk ledelse og statskirke ble feiret av et samstemmig pressekorps som en ukontroversiell gladnyhet. «Det har vært utrolig fint å bare få lov til å gå der ute i Guds frie natur og få lov til å reflektere over livet,» sa kronprinsessen til Dagbladet. Og i et NRK-sendt tv-program satt Mette-Marit barføtt i Nidarosdomen og

fastslo at vi mennesker trenger en himmel over vårt daglige strev, til salige nikk fra presten hun samtalte med.

En slik formulering har unektelig sin tiltrekningskraft. Skulle ikke også jeg ønske meg en himmel over mitt daglige strev, hvor lite jeg enn tror på noen gud? Man trenger ikke være religiøs for å kjenne et slikt behov, for den himmelen vi ønsker over vårt daglige strev trenger slett ikke romme engler og Sankt Peter og Gud fader selv. Men den må ha plass til noe som er større enn oss selv, og gi vår hverdag en overordnet ramme som inngir livet mening.

Fram til nå har bare religioner evnet å gjøre dette på en måte som taler til folk, og det har vært religionenes store styrke. Nå prøver også nyreligiøse (som New age- eller alternativbevegelsen) å fylle det trossmessige tomrommet som har oppstått etter at kristendommen har mistet grepet på nordmenn flest. Men ateister nærmer seg nødvendig dette tomrommet, siden man da fort kjenner eimen av religiøsitet.

Riktignok kan også ateister bli høystemte når blikket rettes opp mot verdensaltet vi alle er en del av. Vi er jo laget av stjernestøv, som vitenskapsmannen Carl Sagan sa det i tv-serien *Cosmos* (1980). Men dette er en form for høystemthet vi får når vi betrakter stjernehimmlen en fin og klar natt. Og som får oss til å føle oss uendelige små og ubetydelige her på vår lille klode i en avkrok av Melkeveien i et ufattelig stort univers.

Den naturvitenskapelige himmelen er nemlig kald og livløs og helt likegyldig til oss små menneskers daglige strev. Den mangler en eksistensiell, fortrøstningsfull dimensjon som kristendommen og andre religioner tilbyr, og som folk flest vil ha – samme hvor sjelden de går i kirken. Nettopp denne dimensjonen siktet kronprinsessen til, og vant gehør.

Ateismens unnlatsessynd på åndelighetens område blir åpenbar når kronprinsessens eksistensielt betonte formulering uten videre assosieres med religion generelt, og kristelighet spesielt. Mette-Marit er troende og uttrykker seg i en kristen kontekst, det har hun full rett til. Men at presten fremdeles er den selvsagte samtalepartner når livets spørsmål utenom de hverdagslige og naturvitenskapelige bringes på bane, er betenkelig. For presten tolker det vi måtte si i en kristen kontekst, enten vi er troende eller ei.

Dermed overser vi lett at vi ikke trenger å være religiøse for å nikke anerkjennende til kronprinsessens utsagn. Dessverre er det ennå et stykke igjen til at folk flest innser det. Her kan ateister ikke bare skylde på kirkens tusen år lange indoktrinering av den norske folkesjel. For så lenge ateister holder seg unna det åndelige området, bør de ikke bli overrasket over at folk flest lar seg skyfle inn i Nidarosdomen når livets store spørsmål tematiseres.

Det er mer mellom himmel og jord ...

Tilbake sitter den jevne ateist med sin kjølige innsikt om at alt som finnes, er materie. Og med sin forhåpning om at alle fenomener (også det vi kaller åndsliv, religiøsitet inkludert) engang vil la seg forklare ad naturvitenskapelig vei, ved å reduseres til fysiologiske og psykologiske prosesser. Noen ytre, objektiv mening med hvert enkelt individs liv – eller med hele menneskeheten – finnes dermed ikke.

I *An Atheist Defends Religion* føler Bruce Sheiman seg tvunget til å godta at det etter alt å dømme forholder seg slik. Sheiman tror jo ikke på noen skapergud. Men han føler et ubehag ved dette, og fremholder at en vitenskapsbasert verdensanskuelse er for mye å bære for de fleste mennesker. Folk flest nekter å akseptere at verden objektivt sett er meningsløs – at himmelen over oss er isnende kald og nattsvart. I dypet av vår sjel insisterer vi mennesker

på at det *må* finnes en høyere mening, både med hver enkelts liv og med menneskeheten. Det er nok derfor mange lar sin religiøse oppfatning veie tyngre enn vitenskapelige funn når disse kommer i konflikt med hverandre.

Dermed blir den militante ateismens scientistiske verdensanskuelse lite salgbar. Stikk i strid med hva opplysningsfilosofene antok gjør ikke vitenskapen religionen irrelevant, skriver Sheiman. Han viser til at kun fem prosent av dagens amerikanere regner seg som ikke-troende. Religion har forblitt en vesentlig del av folk flests livssyn nettopp fordi den tilbyr en høyere mening med tilværelsen og en morallære som antas å ha objektiv gyldighet. Dette danner en himmel over det daglige strev som folk flest nekter å gi slipp på.

Dermed er det ikke så rart at folk flest lukker ørene for ateister som hevder at vitenskapelig fornuft er det eneste vi bør forholde oss til. Intuitivt forstår mange at dette må være feil, og fryder seg når de en gang i blant kan stille ateister i forlegenhet, fordi «det finnes mer mellom himmel og jord enn det vitenskapen kan forklare».

Dette med hva som er mellom himmel og jord ble det snakket mye om da troen på Snåsamannens helbredende evner utartet til en landsomfattende vekkelse høsten 2008. Da benyttet påfallende mange anledningen til å «ta» de medisiner og øvrige skeptikere som nektet å godta det alle andre angivelig kunne se, nemlig at Snåsamannen vitterlig hjalp mennesker med sine varme hender og enkle gudstro. At dette var en sannhet med store modifikasjoner, brød Snåsamann-tilhengerne seg ikke om. De *ville* tro på den folkelige helbrederen, og samtidig vise vitenskapen finger'n.

At temperaturen i dette folkeopprøret mot fornuften var så høy, er noe vi bør merke oss. Det tyder nemlig på at fornuftens forsvarere gjør noe grunnleggende feil. Men hva? Det kommer vi på sporet av ved å se nærmere på omkvedet om at det finnes mer mellom himmel og jord. Når fornuftens forsvarere fant utsagnet brysomt, var det fordi Snåsamann-tilhengerne først og fremst siktet til overnaturlige, magiske fenomener som vi med rette bør være skeptiske til. Men bortsett fra det – og det er her den scientistiske blindhet viste seg – er påstanden om at vitenskapen ikke kan forklare alt ganske så korrekt.

Javisst! burde man ha svart. Selvsagt er det mer mellom himmel og jord enn det vitenskapen kan belegge – slik som etiske anliggender (hva er rett og galt, godt og ondt?), eksistensielle overveielser (hva er meningen med livet?), estetiske overveielser (hva er pent og stygt?), samt fenomener som personlig modning (klokskap versus dumhet) og praktisk skjønn (hva er det best å gjøre i denne situasjonen?).

Alt dette sorterer inn under de åndelige livsområder, som vi alle forholder oss til, enten vi er klar over det eller ei. Det er jo disse livsområder som gjør oss til mennesker! Det er her vi gjennom refleksjon og overveielser finner ut av ting som snarere er av verdibasert (normativ) enn beskrivende (deskriptiv) art: Hvilke verdier tillegger vi størst vekt i vår livsutfoldelse? Hva er akseptable eller uakseptable handlinger og meninger? Hva skal vi anse for det gode liv? Hva er rettferdig? Hva skal vi råde andre til å gjøre? Hva er en passende reaksjon på det som nå skjer?

Slike spørsmål kan ikke vitenskapen besvare, enda så viktige de er i våre liv. Det er fordi vitenskapen er beskrivende, og ikke verdibasert. Vitenskapen kan i høyden gi oss faktabaserte premisser for de avgjørelser vi finner fram til gjennom refleksjon og overveielser, og må derfor kjenne sin begrensning.

To oppfatninger av verden

Først når vi som Sheiman tar inn over oss hvor mye mer salgbart et religiøst verdensbilde er hos folk flest enn en scientistisk fundert ateisme, kan vi forstå hvorfor så mange holder fast ved sin religion, hvor ufornuftig og full av merkverdigheter den enn kan være.

Men det er langt fra nok å latterliggjøre slike sider for å få folk til å oppgi sin tro. Antar man noe slikt, har man en altfor overflatisk forståelse av religiøsitet. Om nordmenn flest kan vitse om jomfrufødsler og «himmelsprekken» og undere og engler og djevler, spiller ikke dette noen avgjørende rolle når spørsmålet om en høyere mening med tilværelsen bringes på bane.

Dette blir klart hvis vi stiller to oppfatninger av verden opp mot hverandre, og så antar hvem av dem folk flest helst ville velge. Valget står da mellom:

- *Verden 1*, som er skapt av en allmektig, godhetens gud eller kraft som har et formål med sitt skaperverk. Dette rommer moralske lover som gjelder for alle mennesker til alle tider. Her faller ikke en spurv til marken uten at Gud ser det, og hver og én av oss mennesker kan prise Gud ved å handle og tenke i samsvar med hans moralbud, samt oppdage hvilken plan han har hatt for vårt liv. Dessuten har Gud gitt oss en udødelig sjel som kommer til en transcendent himmel etter at vårt legeme dør, hvis vi skikker oss vel. Der treffer vi også igjen avdøde kjente og kjære (hvis også de har skikket seg vel).
- *Verden 2*, som ikke er skapt av noen transcendent, godhetens kraft, men er oppstått uten noen overordnet plan, slik naturvitenskapen beskriver det. Dermed finnes det ingen objektiv moralsk orden eller formål med noe som helst, heller ikke med vårt liv eller med menneskeheten. Å snakke om noen høyere mening med eller i universet blir meningsløst, siden universet kun består av materie som bare *er*. Vi mennesker er overlatt til oss selv på en liten klode i et enormt univers, uten at det er noen som helst til å bry seg om vårt ve og vel «der ute». Sjelen vår er heller ikke udødelig, og noe etterliv finnes ikke. Så når vårt legeme dør, dør også sjelen, og dermed er det slutt.

Stilt overfor valget mellom Verden 1 og Verden 2 føler Sheiman seg rimelig sikker på at de aller fleste ville foretrekke Verden 1. Det gjør han også selv, og kaller seg derfor en aspirerende teist. Så langt vil ikke jeg gå, selv om jeg – hvis jeg skal være helt ærlig, og det kun handler om subjektive preferanser – ville ha valgt meg Verden 1. Tenk så trygt og godt og fremfor alt meningsfullt det ville være å vite at det fantes en transcendent, godhetens kraft som fulgte med i vår gjøren og laden, og som hadde staket ut en mening med vårt liv! Og som forespeilet meg et liv etter døden hvis jeg skikket meg vel. Samt et evigvarende gjensyn med avdøde kjente og kjære. Det er så jeg i et øyeblikk kan skjønne Sheimans aspirerende teisme. Han har latt religionens forlokkende kraft synke inn, noe ateister bør kunne tillate seg å gjøre.

Også jeg kan da innse at det ikke er lett å akseptere en Verden 2 der vi mennesker er blitt til gjennom en rekke tilfeldigheter, i stedet for å være skapt av en intelligent designer som ville noe med sitt skaperverk. Det kan også være hardt å svelge at sjelen ikke er udødelig, slik at livet ugjenkallelig er slutt når legemet dør. Og at våre avdøde kjente og kjære er borte for alltid, og kun lever videre i våre minner.

Verden 2 blir kort sagt ikke til å bære. Derfor velger mange seg Verden 1, selv om de ikke er spesielt troende. De gjør det snarere i aversjon mot en Verden 2 enn som følge av noen gudstro.

Ateister gjør derfor best i å innse hvor lite salgbar Verden 2 er, også i dagens sekulære Norge. Alskens vitenskapelige belegg for at vi lever i en Verden 2, og ikke i en Verden 1, kan ikke bøte på det. Først når vi får godtgjort at Verden 2 ikke er så kald og nattsvart som folk flest vil ha det til, men at tilværelsen også der kan gjøres meningsfull (om enn på et annet vis enn i Verden 1) kan ateismen få noen større oppslutning. Men da må vi bevege oss vekk fra vitenskapen og over i det åndelige.

Realitetsorientering

Når jeg for min egen del velger Verden 2, selv om jeg kunne ha ønsket eller foretrukket Verden 1, er det fordi jeg a) ikke har noen religiøs tro, og b) må si meg enig med ateister som Richard Dawkins i at vi, ut fra det naturvitenskapelig forskning viser oss, kan holde det for nesten sikkert¹ at det ikke finnes noen transcendent kraft som har skapt verden.

Siden jeg ikke har noen gudstro som trekker i motsatt retning, blir grunn b) desto mer tungveiende, da jeg her får de best mulige holdepunkter for å begripe hva som faktisk er tilfelle. Om jeg aldri så mye skulle ha ønsket at vi levde i Verden 1, må jeg la realiteter overtrumfe ønsker. Ellers hadde jeg henfalt til ønsketenkning, noe jeg som en voksen, ansvarlig person ikke kan tillate meg.

Dette er et åndelig og ikke et vitenskapelig anliggende. Åndelighet handler nemlig ikke bare om virkelighetsflukt, slik ateister flest synes å mene (med prinsesse Märthas englelære som et skrekkeeksempel). Åndelighet handler vel så mye om realitetsorientering. En vesentlig del av det å modnes som menneske er å godta at verden ikke alltid er slik man skulle ønske at den var. Vi må lære å leve med tingenes tilstand, og gjøre det beste ut av det.

For å realitetsorientere oss i spørsmålet om Guds eksistens må vi altså ha klart for oss at påstanden «Gud eksisterer» utsier noe om hvordan verden objektivt sett er, mens påstanden «Jeg ønsker at Gud eksisterer», utsier noe om min subjektive, mentale tilstand. Det blir da et åndelig anliggende å oppnå tilstrekkelig sjelsstyrke til å la denne logisk funderte distinksjonen synke inn, i stedet for å føyse den vekk. Kommer jeg ut fra realitetsorienteringen grunn b) gir meg til at Gud nesten sikkert ikke eksisterer, kan jeg vanskelig hevde at Gud like fullt eksisterer, bare fordi jeg skulle ønske det.

Så kunne vi spørre, slik Bruce Sheiman gjør, om det egentlig spiller noen rolle om Gud eksisterer eller ei. Siden Guds eksistens verken kan bevises eller motbevises, blir dette et rent trosspørsmål som gjør skillet mellom ønsker og realiteter irrelevant. Blir det ikke dermed legitimt å si at Gud eksisterer dersom jeg tror (eller vil eller ønsker eller foretrekker) at han eksisterer? Ja, handler ikke spørsmålet om Guds eksistens til syvende og sist om vår mentale innstilling? I så fall bør ateister godta, og til og med bifalle, religion hvis den rent faktisk bidrar til å gjøre folk til bedre mennesker, mener Sheiman.

Et slikt resonnement kan virke besnærende. Men gjøres spørsmålet om Guds eksistens til et rent trosanliggende som vitenskapelig forskning ikke kan påvirke, forutsettes det at vitenskap og religion er to helt adskilte områder. I så fall ville vitenskap og religion kunne

¹ Formuleringen «nesten sikkert» rommer et ørlite forbehold som likevel er vesentlig, fordi man dermed *ikke* hevder at eksistensen av en transcendent kraft er motbevist ad vitenskapelig vei, slik Sheiman synes å mene at en «militant ateist» som Dawkins gjør. Men heller ikke Dawkins holder det for mulig å bevise eller motbevise Guds eksistens vitenskapelig (eller filosofisk).

leve i fredelig sameksistens, slik at det vitenskapen finner ut av, ikke har noen konsekvenser for religiøs tro, mens religiøs tro ikke har noen konsekvenser for vitenskapelig forskning.

Dagens høykirkelige teologi synes å være på denne linjen, men man skal være ganske historieløs for å godta at religion kan holdes helt adskilt fra vitenskap. Det er ikke til å komme utenom at teologien, også den høykirkelige, helt fram til forrige århundre og vel så det hadde klare pretensjoner om å utsi noe om verdens fysiske beskaffenhet.

Vel har Sheiman rett i at kirken aldri har vært fiendtlig innstilt til vitenskap som sådan, men tvert imot har oppmuntret til vitenskap – også i den angivelig mørke middelalderen. Men bildet er mer komplisert enn som så. Når pavekirken både bifalt og understøttet naturfilosofi (det vi senere kaller vitenskap), var det fordi den følte seg sikker på at empirisk forskning ville bekrefte teologiens grunnleggende antakelser. Ubekvem vitenskap funn – som Darwins evolusjonslære – falt ikke nødvendigvis i god jord i kirkelige kretser.

Dessuten er selve tesen om at vitenskap og teologi skal holdes adskilt av ny dato, og en følge av at teologien er blitt drevet fra skanse til skanse.

Selv om man må konkurrere med verdensreligionene med sin salgbare Verden 1, har en ateistisk åndelighet faktisk visse konkurransefortrinn. Et av dem er større frihet. I stedet for å være bundet av et sett med dogmer kan vi, som Alain de Botton påpeker, fritt forsyne oss av det vi finner klokt og fornuftig, men forkaste det vi finner uholdbart.

Når teologene opp igjennom tidene har formant at vi ikke kan velge og vrake på åndelighetens område, har det vært for å forhindre fritenkeri. Som vi vet har den lære som kirkens autoriteter til enhver tid har ansett som den rette, vært forsvart med sanksjoner mot annerledes tenkende. Men nå som inkvisisjon og kjetterbål er historie og kirken er blitt en skygge av seg selv er det ikke lenger noe fra dét hold som hindrer ateistisk fritenkeri.

Det hinderet som gjenstår, er ateisters egne tabuforestillinger om det åndelige. Men som Alain de Botton fremholder, må ikke eimen av religiøsitet forhindre ateister i å bemektige seg åndelige innsikter som også innenfor et sekulært, humanistisk livssyn er verdifulle. Når man dessuten står fritt til å reformulere disse innsiktene i et sekulært språk, vil lukten av kristenmanns blod kunne bli langt svakere, for kanskje å forsvinne helt.

Derfor, vil jeg tilføye, bør ateister si som kirkefaderen Augustin da han innlemmet innsikter fra gresk filosofi i sin teologi: «Vi forlater et fremmed land, men tar med oss dets skatter.» Jo flere av disse skattene vi bemektiger oss, desto mer vil vi kunne mildne den harde sannhet om at det etter alt å dømme ikke finnes noen gud eller høyere mening eller moral eller evig liv. Først da vil folk flest ikke finne denne sannheten så hard likevel, men føle at den blir til å bære og vel så det.

Dessuten er det å ta åndelige innsikter tilbake fra de religiøse ved å fortolke og reformulere dem sekulært, er dessuten noe av det mest effektive ateister kan gjøre for å begrense de religiøses makt og innflytelse. Mens det å sky åndelighet ut fra feiltakelsen om at dette er tvers igjennom religiøst tankegods, kun tjener de religiøse. De vil jo gjerne at vi fortsatt setter likhetstegn mellom åndelighet og religiøsitet. Så lenge denne feiltakelsen blir stående uimotsagt, vil Nidarosdomen fortsatt være det selvsagte valg når livets store og eksistensielle spørsmål skal luftes.

Ånd og kultur

Alain de Botton påpeker det paradoksale i at vi må studere religioner for å befri åndelige innsikter fra deres spesielle religiøse klang (eller eim om man vil). Når dette paradokset ikke er til å komme utenom, skyldes det at åndelighet bare kan gi seg kulturspesifikke uttrykk. Når vi snakker generelt om åndelighet, slik jeg gjør i dette essayet, overser vi lett at tilværelsens åndelige sider ikke kan beskrives uavhengig av hvordan de konkret kommer til uttrykk. Men åndelighet eksisterer ikke som noen egen abstrakt enhet, uavhengig av tid og sted.

Noe tilsvarende gjelder for den menneskelige natur: Om vi kan si at det finnes en menneskelig natur, lar ikke denne seg beskrive uavhengig av hvordan den konkret, på ulike kulturelle vis, manifesterer seg.

Faktisk var innføringen av kristendommen i de nordeuropeiske land, de britiske øyer inkludert, helt vesentlig for å frembringe en felles-europeisk samhörighet og sivilisasjon. Fram til den nyeste tid ble den offentlige samtalen ført i en kristen kontekst, noe som innebar at man måtte gi innrømmelser til kristendommen for å bli tatt alvorlig.

Dette innebærer at langtfra alle var så troende som de lot som. Man tuter med de ulver man er ute med. Men også oppriktig troende har bidratt med allmennmenneskelig vettuge innsikter som også taler til ikke-troende. Vi må ha et våkent blikk for at det selv i middelalderen fantes kloke folk som formulerte sannheter om livets ulike utfordringer, og om det som kalles menneskets vilkår, som også kan gjelde for et sekulært livssyn.

Som ikke-troende kan vi også fremholde at det var historiske tilfeldigheter, og ingen nødvendighet, at kristendommen fikk hegemoni i de sør-europeiske områder da antikken ebbet ut. Vi trenger ikke forutsette at de siste to tusen års europeiske åndsliv har utviklet seg i henhold til en guddommelig plan. Dét gir ateister langt større frihet til å skille mellom klinten og hveten enn hva teologene kan innvilge seg. Teologene kan jo i langt mindre grad medgi at kristendommens tankerammer er vilkårlige, og vil føle seg langt mer nødt til å forsvare «hele pakka» som et uttrykk for Guds vilje, enda så menneskelig feilbarlig teologien er.

Da kan vi også tillate oss å innse, slik som Nietzsche, at disse tankerammene alt i alt har gagnet og endog oppdratt europeisk åndsliv, til tross for deres vilkårlighet og ufornuft. I *Hinsides godt og vondt*, avsnitt 188, skriver Nietzsche nemlig følgende:

«Åndens lange ufrihet, den mistroiske tvangen i meddelelsen av tanker, den tukt som påla tenkeren å bevege seg innenfor et kirkelig eller høvisk regelverk eller arbeide ut fra aristoteliske forutsetninger, den langvarige åndelige viljen til å fortolke alt som skjer, i overensstemmelse med et kristelig skjema og stadig igjen å oppdage og rettferdiggjøre kristendommens Gud i hver eneste tilfeldighet, – alt dette voldsomme, vilkårlige, harde, grusomme og ufornuftige har vist seg å være midler som styrket den europeiske ånd og oppdro dens hensynsløse nysgjerrighet og fine bevegelse. (...) [D]ette tyranniet, denne vilkårligheten, denne strenge og storslåtte dumheten har oppdratt ånden.»²

Innsikten om at vilkårlige, strenge og endog dumme tankerammer like fullt evner å oppdra den menneskelige ånd, viser hvor forunderlig mangslungen og paradoksal vår verden er. Ikke bare filosofi- og idéhistorien, men også kunsthistorien er full av eksempler på dette. Middelalderens og renessansens malere, billedhuggere og komponister kunne ikke skape sine

² Sitert fra den norske utgaven av *Hinsides godt og ond* til Spartacus forlag, 2009, side 108, oversatt av Trond Berg Eriksen.

verker på fritt grunnlag; de var økonomisk avhengige av geistlige og verdslige oppdragsgivere som ønsket malerier og statuer med kristelige motiver samt kirkemusikk. For arkitekter og byggmestere var oppføringen av kirker og katedraler blant de gjeveste oppdrag man kunne få.

Til tross for at vi i ettertid kan kalle disse rammene vilkårlige, strenge og dumme, ansporet de kunstnerne til å lage de mest utsøkte og imponerende verker. At disse nærmest overmenneskelige bragdene rommer mye livsvisdom og menneskekunnskap, er ubestridelig. Disse bragdene har hatt mye å si for utviklingen av vår vestlige kultur og tenkesett – iberegnet synet på enkeltindividets egenverd, medmenneskelighet, liberale ideer og menneskerettigheter. Kristendommens tankerammer frembrakte den åndens disiplin og kreativitet som måtte til for at vestlig tenkning og kunst og kultur utviklet seg slik den gjorde.

At kristendommen – og religiøsiteten overhodet – både har vært en svøpe og velsignelse for den menneskelige ånd, gjør ikke oppgaven med å sekularisere de åndelige livsområder umulig. Igjen vil jeg sitere Nietzsche, denne gang fra *Den muntre vitenskapen*, der han for første gang postulerer at Gud er død. Avsnitt nummer 108, som dikterfilosofen har kalt «Nye kamper», kan godt leses som en oppmuntring til ateister som tar på seg den lange og seige oppgaven med å avkristne det åndelige:

«Etter at Buddha var død, viste man ennå i flere århundrer hans skygge i en hule – en uhyre nifs skygge. Gud er død, men slik mennesket nå engang er, vil det kanskje ennå i flere tusen år fins huler hvor man viser hans skygge. – Og vi – vi må beseire også hans skygge!»³

³ Sitert fra den norske utgaven av *Den muntre vitenskapen* til Spartacus forlag, 2010, side 122, oversatt av Øystein Skar.